FOLIA 189

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Sociologica VII (2015), vol. 2, p. 181–193
ISSN 2081–6642

Dorota Dziewanowska
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Aspekt kulturoznawczy w kształceniu językowym studentów rusycystyki (w świetle rosyjskiej literatury glottodydaktycznej oraz praktyki nauczania rosyjskiej etykiety językowej)

Streszczenie

W artykule autorka na podstawie pracy rosyjskich glottodydaktyków i kulturologów omawia główne aspekty przygotowania studentów filologii rosyjskiej do adekwatnego udziału w komunikacji międzykulturowej. Wskazuje na konieczność nie tylko kształtowania mechanizmów aktu komunikacyjnego, ale również tzw. Interkulturowej kompetencji komunikacyjnej. Zakłada ona znajomość faktów i norm kulturowych rządzących komunikacją w danym języku. Wprowadzenie wiedzy kulturoznawczej do nauki języka obcego pozwala realizować cele wychowawcze i kształtować osobowość studenta. W końcowej części artykułu autorka przedstawia swoje doświadczenia w kształtowaniu kompetencji międzykulturowej w zakresie etykiety językowej u studentów filologii rosyjskiej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

Słowa kluczowe: kompetencja międzykulturowa, etykieta językowa, komunikacja niewerbalna, kultura, cele wychowawcze, kształtowanie osobowości.

Kulturopoznawczy potencjał języków obcych

Narastający na przełomie XX i XXI w. boom technologiczny, a także dokonujące się przemiany społeczno-polityczne i gospodarcze, otworzyły nowe możliwości bezpośredniego udziału jednostki w rzeczywistości kulturowej innych jednostek lub społeczności narodowych, tj. innych światów kultury. Poznawanie języka obcego służy nie tylko opanowaniu nowego kodu językowego, niezbędnego do wyrażania myśli, ale także daje możliwość poznawania życia, obyczajów, tradycji i osiągnięć kultury narodu, języka którego się uczymy. Język jest najważniejszym elementem kultury i w nim kultura znajduje swoje odzwierciedlenie (Wiereszczagin, Kostomarow 1990, s. 4). Oznacza to, że język nie funkcjonuje poza kulturą, która determinuje nasz obraz świata. Można powiedzieć, że poznawanie innych języków to poznawanie innych kultur. Warto jednak zauważyć, że zderzenie odmiennych kultur często prowadzi do powstawania zjawiska szoku kulturowego, który nierzadko staje się przyczyną nieporozumień, a nawet ostrych konfliktów. Postawy krytyczne wobec innych społeczności przyczyniają się do umacniania takich negatywnych postaw, jak etnocentryzm, uprzedzenia, dyskryminacja, rasizm itp. Brak akceptacji

określonych zachowań i mentalności przedstawicieli innych narodów jest spowodowany tym, iż obce kultury postrzegamy i oceniamy przez pryzmat kultury rodzimej. Poznawanie i rozumienie innych kultur zgodnie z właściwymi dla nich kategoriami i wartościami stanowi podstawowy warunek skutecznego porozumiewania się interlokutorów, będących reprezentantami różnych narodów lub środowisk kulturowych. Adekwatna interkulturowa komunikacja nie jest możliwa bez zrozumienia, jak postrzegają, hierarchizują, klasyfikują i oceniają świat rodzimi użytkownicy danego języka (Gudkow 2003, s. 97).

Zagadnienia dotyczące przygotowania uczących się języka obcego do adekwatnego udziału w międzykulturowej komunikacji są szeroko omawiane w rosyjskiej literaturze przedmiotu. W latach 70. ubiegłego stulecia kwestia kompetencji odnoszącej się do wymiaru kulturowego była rozpatrywana z punktu widzenia lingworealioznawstwa, traktującego język jako zjawisko socjologiczne. Na zależność języka i kultury wskazywali w swoich pracach wybitni badacze rosyjscy Jewgienij Wieriesczagin i Witalij Kostomarow. Postrzegali oni język jako integralną część kultury, która znajduje w nim swe odzwierciedlenie. Zdaniem tych autorów, „język wchodzi w pojęcie kultury narodowej, gdyż warunki naturalne, usytuowanie geograficzne [...] rozwój historyczny, ustrój społeczny, tendencje intelektualne i artystyczne [...] – wszystkie właściwości życia społeczeństwa i jego kraju znajdują odbicie w języku narodu, w związku z czym język jest źródłem informacji realioznawczych" (Wiereszczagin, Kostomarow 1977, s. 15). Zatem dla lingworealioznawczej metodyki nauczania języków obcych podstawowym celem staje się nauczanie języka „jako wykładnika znaczeń i środka komunikacji przy jednoczesnym zapoznawaniu uczniów z kulturą kraju w takiej formie, w jakiej znajduje ona odzwierciedlenie w języku" (Wiereszczagin, Kostomarow 1977, s. 16). Zgodnie z koncepcją Wieriesczagina i Kostomarowa, rozwijanie kompetencji odnoszącej się do wymiaru kulturowego wiąże się z koniecznością kształtowania u uczniów umiejętności adekwatnego doboru środków językowych i ich poprawnego stosowania w aktach mownych, polegającego na uwzględnianiu korelacji elementów języka z odzwierciedlonym w nich duchowym i materialnym dorobkiem kulturowym naturalnych użytkowników tego języka. Można zatem stwierdzić, że z punktu widzenia lingworealioznawstwa rozwijanie kompetencji międzykulturowej realizuje się w drodze przechodzenia od faktów języka do faktów kultury.

Nowe spojrzenie na nauczanie języków obcych i przyswajanie faktów kultury zaprezentował w swoim wystąpieniu na IX Międzynarodowym Kongresie MAPRIAŁ w Bratysławie w 2000 roku rosyjski glottodydaktyk germanista Jefim Passow. Wyznaczony przez niego kierunek rozwijania kompetencji międzykulturowej zamyka się w formule: „kultura poprzez język, język poprzez kulturę" (Passow 2000, s. 18). W myśl tego założenia poznawanie i przyswajanie faktów kultury powinno następować w procesie opanowywania języka obcego jako środka komunikacji, tj. w procesie komunikowania się w tym języku.

Postawienie wymogu kształtowania wyżej wymienionych kompetencji wiąże się z koniecznością wzbogacenia procesu nauczania języka obcego o elementy pozajęzykowej rzeczywistości, charakterystycznej dla kraju lub obszaru danego języka. Należą do nich:

- tradycje, obyczaje, obrzędy,
- kultura życia codziennego (ściśle powiązana z tradycjami),
- elementy werbalnej i niewerbalnej komunikacji w codziennych sytuacjach życiowych, z uwzględnieniem sytuacji nieoficjalnych i oficjalnych,
- cechy mentalności narodowej,
- realia odzwierciedlające rzeczywistość materialną,
- wiedza krajoznawcza obejmująca historię i geografię danego kraju oraz wiadomości o jego instytucjach politycznych, gospodarczych i kulturalnych, wiedza z zakresu literatury, sztuki, malarstwa, architektury (Tier-Minasowa 2004, s. 34–35).

Poszerzanie kontekstu kulturowego nie może sprowadzać się wyłącznie do przyswajania przez uczniów gotowych wiadomości. W procesie nauczania języków obcych należy łączyć wprowadzanie określonych kręgów tematycznych z konkretnymi sytuacjami komunikacyjnymi odzwierciedlającymi rzeczywistość innej kultury.

Wychowanie interkulturowe

W rosyjskiej literaturze glottodydaktycznej, obok funkcji kształcącej przypisywanej kompetencji międzykulturowej, wskazuje się na jej wymiar wychowawczy, bowiem nauka języka obcego poprzez wprowadzanie wiedzy kulturoznawczej pozwala wnosić istotne wartości w wykształcenie ogólne ucznia, wpływając na kształtowanie się jego osobowości i postawy humanistycznej. Na związek między językiem, kulturą i kształtowaniem osobowości jednostki wskazują wspomniani wyżej Jewgienij Wieriesztczagin i Witalij Kostomarow (Wieriesztczagin, Kostomarow 1990, s. 25). Możliwość kształtowania osobowości ucznia poprzez naukę języka obcego wymaga określenia celów wychowawczych. W ujęciu współczesnej glottodydaktyki wychowanie interkulturowe zaliczane jest do ważniejszych celów edukacji językowej. Umożliwia ono kształtowanie postawy akceptacji innych kultur. Warto uświadamiać uczniom/studentom, że poznanie obyczajów innego narodu nie zakłada pełnego utożsamiania się z obcą kulturą i przymusu przejmowania charakterystycznych dla niej zachowań. Trzeba jednak je znać, rozumieć i szanować. Dotyczy to szczególnie tych zachowań, które mogą urażać uczucia patriotyczne i religijne przedstawicieli innej kultury. Wychowanie uczniów/studentów w poszanowaniu odrębności obyczajowej i kulturowej innych narodów nabiera szczególnego znaczenia w świetle wyraźnie narastającej atmosfery agresji sprzyjającej umacnianiu się uprzedzeń i negatywnych stereotypów. Kształtowanie postawy otwartości i tolerancji wobec innych kultur powinno przygotować uczniów/studentów do zrewidowania istniejących stereotypów i uprzedzeń. Warto podkreślić, że wiedza kulturoznawcza

przekazywana uczniom/studentom pozwala również zrelatywizować kulturę własną, co prowadzi do przełamywania postaw zachowawczych i ksenofobicznych.

Anatolij Szczukin stwierdza, że we współczesnej literaturze glottodydaktycznej za wiodącą zasadę, a zarazem główny cel kształcenia językowego, powszechnie uznaje się cel strategiczny (globalny), którego realizacja wymaga kształtowania w procesie nauczania języka obcego, tzw. „drugiej językowej osobowości", tj. osiągnięcia takiego poziomu władania językiem, jakim potrafi wykazać się rodzimy użytkownik języka, który za pomocą środków językowych odzwierciedla realną rzeczywistość (realny obraz świata) i osiąga konkretne cele w tym świecie (Szczukin 2003, s. 109; Moskowkin, Szczukin 2010, s. 88).

Termin „druga językowa osobowość" jako pojęcie naukowe wprowadził Jurij Karaułow (1987). Termin ten nawiązuje do pojęcia „językowa osobowość" zastosowanego po raz pierwszy w latach 30. minionego stulecia przez wybitego rosyjskiego krytyka literatury rosyjskiej i językoznawcy Wiktora Winogradowa. Pod pojęciem „językowa osobowość" kryje się native speaker, natomiast pod pojęciem „druga językowa osobowość" należy rozumieć osobę władającą językiem nie będącym dla niej językiem ojczystym. Rozwijanie „drugiej językowej osobowości" jest procesem złożonym, podobnie jak i sama struktura tego zjawiska. Anatolij Szczukin w strukturze „drugiej językowej osobowości" wyróżnia trzy poziomy:

1) Werbalno-semantyczny.
2) Kognitywny.
3) Pragmatyczny (Szczukin 2003, s. 110).

Poziom pierwszy zakłada poznanie systemu językowego przyswajanego języka obcego oraz wykazanie się umiejętnością posługiwania się nim w różnorodnych sytuacjach komunikacyjnych. Na tym etapie uczeń/student powinien wykazać się opanowaniem kompetencji społecznej, dzięki której wyraża on chęć wchodzenia w interakcje z innymi osobami, a przede wszystkim kompetencją dyskursu językowego, dzięki której umie on nawiązać rozmowę, podtrzymać ją i zakończyć.

Na poziomie drugim uczący się powinien poznać pojęcia, idee, wyobrażenia, tworzące obraz świata rodzimych użytkowników języka. Poznanie tego obrazu świata pozwala mu zrozumieć nową dla niego sytuację socjolingwistyczną i uczyć się różnicować swoje wypowiedzi odpowiednio do danej sytuacji społecznej.

Na poziomie pragmatycznym powinno następować sukcesywne przygotowywanie uczących się języka obcego do realizowania własnych celów (zarówno językowych, jak i życiowych) do podejmowania motywów działania, zgodnie ze swymi zainteresowaniami, a także do dokonywania indywidualnych ocen sytuacji komunikacyjnej oraz zachowań interlokutorów w procesie realnej komunikacji językowej (Szczukin 2003, s. 110).

Można zatem stwierdzić, że rozwijanie „drugiej językowej osobowości" należy rozpatrywać nie tylko jako cel, ale także jako rezultat nauczania języka obcego.

Rozwijanie „drugiej językowej osobowości" ściśle łączy się z procesem poznawczym, procesem kształtowania nawyków i umiejętności językowych, a także

procesem rozwijania osobowości jednostki. Te trzy składniki umożliwiają uczącym się języka obcego:

1) Zrozumieć i przyswoić obraz świata rodzimych użytkowników języka obcego (proces poznawczy).

2) Stosować różne style języka w autentycznych sytuacjach komunikacji międzykulturowej (proces kształtowania nawyków i umiejętności językowych).

3) Poszerzać indywidualny obraz świata poprzez akceptację obcego obrazu świata charakterystycznego dla przedstawicieli kultury obcej (proces rozwoju jednostki) (Galskowa, Giez 2009, s.70).

Zdaniem Natalii Galskowej i Nadieżdy Giez, wymienione wyżej podstawowe ogniwa procesu kształtowania się drugiej językowej osobowości są ze sobą ściśle powiązane. Niemniej, jak podkreślają wymienione autorki, za najważniejsze ogniwo należy uznać proces rozwoju jednostki, bowiem jest on skierowany na rozwój takich mechanizmów, które pełnią istotną rolę w procesie poznawczym, wychowawczym i uczenia się (Galskowa, Giez 2009, s. 70). Druga językowa osobowość przejawia się w takich cechach jednostki, jak kreatywność, samodzielność oraz otwartość na kontakty z innymi ludźmi, chęć poznania innych kultur. W procesie nauczania języka obcego należy przygotować uczniów na uczestnictwo w dialogu kultur. Zadaniem nauczyciela jest rozwijać w uczniach chęć zrozumienia odmienności obcej kultury, przestrzegania zasady tolerancji i szacunku wobec przedstawicieli innych narodów (a w szczególności narodu, którego języka się uczymy). Poznanie i zrozumienie obcej kultury powinno prowadzić do zrewidowania dotychczasowych poglądów na temat kultury własnej oraz istniejących w kraju stereotypów dotyczących innych narodów. Tak więc, w procesie nauczania/uczenia się języka obcego następuje socjalizacja jednostki i kształtowanie jej drugiej językowej osobowości (Galskowa, Giez 2009, s. 71).

Nieco szersze spojrzenie na zagadnienie socjalizacji jednostki w procesie poznawania języka obcego prezentuje Anatolij Szczukin, którego zdaniem, uczeń, przystępując do nauki języka obcego, dysponuje kulturą własną (kultura 1), a także wyobrażeniami dotyczącymi kultury obcej (kultura 2). W ujęciu Szczukina nauczanie i wychowanie interkulturowe powinno polegać na celowym, zaplanowanym działaniu nauczyciela, zmierzającym w kierunku dokonywania zmian rozwojowych uczących się w sferze poznawczej (kultura 3). Działania takie powinny doprowadzić do przebudowania osobowości ucznia, jego systemu przekonań, egzemplifikacją czego winna być zmiana dotychczasowych poglądów na kulturę obcą (kultura 4) (Szczukin 2003 s. 140).

Zaproponowany przez Anatolija Szczukina model rozwijania osobowości uczącego się w procesie poznawania języka obcego ilustruje podany niżej schemat (opracowanie i tłumaczenie własne autorki niniejszego artykułu na podstawie publikacji Anatolija Szczukina) (Szczukin 2003, s. 141).

Tab. 1. Model socjalizacji jednostki w procesie poznawania języka obcego

Kultura 1 (kultura własna)	→	
Kultura 2 (postrzeganie kultury obcej przed podjęciem nauki języka obcego)	→	Kultura 4 (umiejętność postrzegania kultury obcej jako rezultat nauki języka obcego)
Kultura 3 (umiejętność postrzegania kultury obcej w toku nauki języka obcego)	→	

Zgodnie z koncepcją Anatolija Szczukina, kompetencja międzykulturowa posiada wieloaspektowy charakter. Kompetencję tę tworzy wiedza o kulturze własnej i kulturze naturalnych użytkowników nauczanego języka obcego, a także umiejętność adekwatnego interpretowania tej wiedzy oraz wykorzystywania jej w konkretnej sytuacji komunikacyjnej.

W świetle powyższych rozważań należy stwierdzić, że znajomość systemu danego języka nie zapewnia opanowania go jako środka komunikacji. Udział w dialogu kultur wymaga znajomości faktów i norm kulturowych rządzących komunikacją w danym języku. Normy te w sposób wyrazisty znajdują swe odzwierciedlenie w etykiecie językowej, cechującej się bogactwem frazeologizmów i leksyki bezekwiwalentnej, w których znajduje wyraz specyfika kultury i mentalności naturalnych użytkowników danego języka. Zagadnienia stereotypów rosyjskiej etykiety językowej zostały opracowane i szczegółowo opisane w pracach Natalii Formanowskiej, a także w pracach innych autorów (Formanowska 1984, 2008, 2009, 2010; Goldin 1983, 2009; Ippolitowa i in. 2008).

W rosyjskiej literaturze przedmiotu istnieje szereg definicji pojęcia „etykieta językowa". Należy jednak stwierdzić, że wiele z tych definicji jest nieostrych, nie do końca określonych. Najbardziej precyzyjną definicję tego, co kryje się pod pojęciem „etykieta językowa" sformułowała Natalia Formanowska. Jej zdaniem, „etykieta językowa – to przede wszystkim etykieta, tj. zasady dobrego zachowania w kontaktach z innymi ludźmi znajdujące odzwierciedlenie w mowie" (Formanowska 2009:11). Z tego stwierdzenia wynika, że etykieta językowa to przede wszystkim normy etyczne i obowiązujące w danej kulturze stereotypowe zachowania w różnych sytuacjach komunikacyjnych (werbalnych i niewerbalnych).

Komunikacja niewerbalna

Komunikacja niewerbalna posiada dwoistą naturę, ponieważ łączy w sobie znaki uniwersalne, zrozumiałe dla wszystkich narodowości oraz znaki specyficzne, przyjęte tylko w ściśle określonej wspólnocie. Braki w zakresie znajomości środków niewerbalnych charakterystycznych dla obcej wspólnoty

językowo-terytorialno-kulturowej ujawniają się wyraźnie podczas bezpośrednich kontaktów z jej przedstawicielami. Okazuje się wówczas, że osoby uzdolnione językowo i nie mające żadnych problemów z nauką języka obcego nie rozumieją niektórych przekazywanych im informacji, mimo iż znają wszystkie środki językowe. Jest to spowodowane tym, że osoby dobrze władające językiem obcym, lecz nie dysponujące wiedzą pozajęzykową, często nie rozumieją sposobu postrzegania świata przez reprezentantów obcych kultur. Istotne nieporozumienia w komunikacji międzykulturowej wynikają najczęściej z nieznajomości niektórych gestów. Na przykład, Rosjanie podczas rozmowy nierzadko dotykają ręki lub ramienia swojego współrozmówcy. Ich gesty są zamaszyste i emocjonalne. Takie zachowanie wynika z charakteru Rosjan, którzy podczas rozmowy nie kryją swojego nastawienia emocjonalnego. Rosjanie wykonują wiele gestów, nie używając słów, przy czym gesty te są zrozumiałe, bowiem doskonale ilustrują kontekst wypowiedzi. W rosyjskojęzycznej kulturze wskazujący palec podniesiony do góry oznacza, że rozmowa dotyczy władzy, zwierzchnika; skrzyżowanie palców obu rąk w kształcie kraty – to symbol więzienia; trzymanie się za gardło – symbol niewoli; wykonanie dłońmi gestu symbolizującego wahające się szale wagi (jedna dłoń w górze, druga w dole) oznacza, że wszystko było na granicy; nieoczekiwane oklaski w trakcie wystąpienia są sygnałem dla mówiącego, by zakończył wypowiedź (Prochorow, Sternin 2006, s. 163).

Badania kulturologiczne prowadzone przez Josifa Prochorowa i Jurija Sternina wykazują, że głęboko zakorzenione w tradycji danego narodu gesty rzadko ulegają modyfikacji. Niemniej, w rosyjskiej komunikacji niewerbalnej można dostrzec pewne wpływy zachodnioeuropejskie. Na przykład, znak V wykonany przy pomocy palca wskazującego i środkowego oznacza „zwycięstwo" (Prochorow, Sternin 2006, s. 164). Badacze ci, dowodzą także, że w procesie międzykulturowej komunikacji bardzo ważną rolę odgrywa mimika, dzięki której mówiący otrzymuje informację zwrotną dotyczącą reakcji współrozmówcy na swoją wypowiedź. W świetle badań tych naukowców, za pośrednictwem mimiki człowiek może przekazać wiele znaczeń (Prochorow, Sternin 2006, s. 144–147). W Rosji szczególne znaczenie ma uśmiech. W oficjalnych sytuacjach Rosjanie zachowują powściągliwość, ponieważ zminimalizowana mimika jest w ich pojęciu objawem dobrego wychowania. Na przykład, w czasie wystąpień publicznych, Rosjanie nigdy nie okazują emocji, w tym wypadku zminimalizowana mimika sygnalizuje, że dana osoba jest godna pełnić funkcje publiczne lub reprezentować daną grupę społeczną. Polaków bardzo szokuje to, że w sytuacji oficjalnej Rosjanie przy powitaniu i pożegnaniu nie uśmiechają się do współrozmówcy (współrozmówców). Zgodnie z mentalnością Rosjan, uśmiech może mieć miejsce wyłącznie w przypadku nieoficjalnych kontaktów z osobami bliskimi lub zaprzyjaźnionymi (Prochorow, Sternin 2006, s. 146–148).

Omawiając stereotypowe zachowania charakteryzujące poszczególne narody, nie można nie wspomnieć o tym, że w Europie (szczególnie dotyczy to Niemców) nawet najmniejsze spóźnienie jest odbierane jako przejaw nieodpowiedzialności i braku szacunku. Natomiast Rosjanie, zapraszając kogoś w gości, z góry zakładają,

że zaproszone osoby przyjdą z pewnym opóźnieniem. W tradycji rosyjskiej 10- lub 15-minutowe spóźnienie jest oznaką życzliwości i wyrozumiałości dla gospodarzy domu, którzy mogli jeszcze nie przygotować się na przyjęcie gości.

W świetle powyższych rozważań, należy stwierdzić, że w bezpośredniej, naturalnej komunikacji między ludźmi, wypowiedzi słowne nie występują samodzielnie, towarzyszą im bowiem (bądź też zastępują je częściowo) środki niewerbalne, tj. zachowania kinetyczne, które pomagają zrozumieć i odpowiednio zinterpretować ustną wypowiedź. Pełnowartościowe uczestnictwo w komunikacji mownej określonej wspólnoty językowej, terytorialnej i kulturowej zależy zatem od umiejętności posługiwania się zarówno systemem danego języka, jak i zespołem przyjętych przez tę wspólnotę środków niewerbalnych. Często typowe zachowania przedstawicieli wspólnot językowo-kulturowych wzbudzają wśród innych narodów zdziwienie, zdumienie lub śmiech. Obcokrajowiec przebywający w naturalnym środowisku komunikacyjnym nierzadko odczuwa dyskomfort, ponieważ znajduje się w konfliktowej sytuacji i z tego powodu rodzi się w nim uczucie protestu i agresji, które jest wywołane szokiem kulturowym (Prochorow, Sternin 2006, s. 11). Kultura danej społeczności ujawnia się w zachowaniach jej przedstawicieli, jest formą komunikacji i aby ją rozumieć, należy ją obserwować, poznawać, a także akceptować jej odmienność. Oznacza to, że pełny komfort komunikacji międzykulturowej w dużej mierze zależy również od umiejętności poprawnego interpretowania informacji wizualnej.

Z doświadczeń nauczania etykiety językowej na studiach rusycystycznych

Z normami rosyjskiej etykiety językowej studenci rusycystyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie zapoznają się już na pierwszym roku studiów, na zajęciach z praktycznej nauki języka, na których każdy z wprowadzanych kręgów tematycznych i związane z nimi sytuacje komunikacyjne pozwalają na sukcesywne pogłębianie znajomości norm kultury językowej Rosjan.

Przygotowując zadania komunikacyjne oparte na przeczytanych tekstach lub obejrzanych filmach, związanych z danym tematem leksykalnym, staram się rozwijać u studentów ich zdolności mediatorskie. Problematyka tekstów przerabianych na zajęciach ze studentami trzeciego roku studiów licencjackich daje możliwość angażowania studentów do udziału w różnorodnych ćwiczeniach komunikacyjnych: dyskusjach, sporach, wywiadach itp. Sporo emocji wywołują u studentów dialogi sytuacyjne, prowadzone w parach lub grupach (3–4 osoby). Aranżowane sytuacje komunikacyjne sprzyjają tworzeniu na zajęciach atmosfery autentyczności. Przygotowując dialogi sytuacyjne studenci wcielają się w różne role. Zauważyłam jednak, że studenci każdą rozmowę rozpoczynali stosując najbardziej powszechne i stylistycznie neutralne powitanie: Здравствуй *(те)!*. Nawet w zaaranżowanych sytuacjach nieoficjalnych, kiedy rozmowa toczy się między rówieśnikami studenci stosowali najbardziej neutralne powitanie, mimo, iż w rosyjskim języku młodzieżowym

dopuszczalne są wyrażenia: Привет*!,* Приветик*!,* Салют*!*, a także zapożyczenia Чао*!* и Хелло*!*. Należy przyznać, że w języku rosyjskim Здравствуй*(*те*)!* jest najbardziej standardowym powitaniem, stosowanym w każdej sytuacji, niezależnie od pory dnia i w odniesieniu do każdego partnera rozmowy. Ta zrytualizowana formuła pozwala stworzyć przyjemną atmosferę i ułatwia wzajemny kontakt, ponieważ w języku rosyjskim etymologicznie wyraz ten oznacza życzenie zdrowia. W języku rosyjskim są i inne pozdrowienia, stosowane przy powitaniu Доброе утро*!;* Добрый день*!;* Добрый вечер*!*. Zawierają one słowo „добрый" i dlatego pozdrowienia te oznaczają życzenie komuś powodzenia. W odróżnieniu od bardziej pojemnej formuły jaką jest Здравствуй*(*те*)!,* użycie pozdrowień Доброе утро*!;* Добрый день*!;* Добрый вечер*!* jest ograniczone porą dnia. Mniej oficjalne powitanie Привет*!* można także usłyszeć w mowie pracowników radia i telewizji, którzy w ten sposób demonstrują partnerstwo i familiarność w stosunku do odbiorców. W języku rosyjskim istnieje wiele sposobów powitania i pożegnania. To bogactwo językowe wynika z różnorodności sytuacji komunikacyjnych (sytuacje oficjalne, nieoficjalne, przyjacielskie, wrogie). Różni bywają także i rozmówcy ze względu na wiek, czy status społeczny.

Stawiając przed sobą zadanie przygotowania studentów do poprawnego posługiwania się mową potoczną z użyciem różnorodnych formuł rosyjskiej etykiety językowej, uznałam za celowe sporządzenie dla studentów spisu zawierającego zestaw formuł obowiązujących w najbardziej typowych sytuacjach komunikacyjnych. Warto wspomnieć, że większość z nich studenci poznali w poprzednich latach nauki. Jednak samo powtórzenie formuł nie przyniosło pozytywnych rezultatów, bowiem w nowych sytuacjach komunikacyjnych studenci mieli trudności z poprawnym doborem odpowiednich replik niezbędnych, na przykład, dla poprawnego rozpoczęcia i zakończenia rozmowy. Wymierne korzyści przyniosło zastosowanie procedur dydaktycznych polegających na analizie i komentowaniu zasad użycia poszczególnych formuł w mowie.

Etykieta językowa pozwala regulować stosunki z interlokutorem w sytuacjach: równy – starszy – młodszy. Gdy współrozmówcy nie różnią się statusem społecznym lub wiekiem, to taka sytuacja jest symetryczna, jeśli natomiast różni ich status społeczny lub wiek, to mamy do czynienia z sytuacją asymetryczną. Z moich obserwacji wynika, że największą trudność sprawia studentom przestrzeganie norm rosyjskiej etykiety językowej w sytuacjach symetrycznych. W rosyjskiej etykiecie językowej powitania Приветствую вас*!,* „Witam Pana/Panią" Разрешите *(*Позвольте*)* вас приветствовать*!* „Proszę mi pozwolić powitać Pana/Panią" używane są z formą „WY" (Pan/Pani) i znajdują zastosowanie w sytuacjach oficjalnych. W sytuacjach nieoficjalnych można je usłyszeć w mowie ludzi starszego pokolenia. Dla starszego pokolenia charakterystyczny jest także zwrot Моё почтение 'Moje uszanowanie'. W sytuacji symetrycznej, w ustach studentów, te oficjalne zwroty nabierają ironicznego znaczenia. Jednakże jeśli celem rozmówców nie jest stworzenie żartobliwej atmosfery, wówczas wyrażenia: *Proszę mi pozwolić powitać cię Aniu!* lub *Moje uszanowanie, Kasiu!* należy uznać za naruszenie normy etykiety językowej.

Nierzadko zdarzały się sytuacje, w których studenci zastępowali formy zaproszenia formami, stosowanymi w replikach zwyczajowo kończących rozmowę. Na przykład, formuła uprzejmego zakończenia rozmowy Заходите к нам*!* „Proszę nas odwiedzać" była błędnie stosowana przez studentów w replikach otwierających rozmowę, jako forma zaproszenia. Z kolei grzeczne zaproszenie Добро пожаловать*!* 'Witamy' studenci stosowali przy pożegnaniu, natomiast pożegnanie В добрый час*!* (zwrot używany stereotypowo przy pożegnaniu przed podróżą) błędnie stosowali w sytuacji nieoczekiwanego spotkania, np.: „Кого я вижу*!* В добрый час*,* Катя*"*. Przytoczę jeszcze kilka innych przykładów naruszających symetryczne sytuacje komunikacyjne. Wyrażenia Грех жаловаться 'Grzechem byłoby uskarżać się' i Живу помаленьку 'Żyję pomalutku' w ustach ludzi młodych brzmią co najmniej dziwacznie, ponieważ zgodnie z rosyjską etykietą językową są wyłącznie stosowane przez osoby leciwe.

Sporo problemów nastręcza studentom poprawna reakcja na pytanie: Как дела*?* 'Co u ciebie?'. W kulturze rosyjskiej, podobnie jak i w wielu krajach europejskich, na pytania o zdrowie lub o to co słychać, co nowego, przyjęto odpowiadać krótko, stosując określone formuły grzecznościowe typu: „Dziękuję dobrze", „Wszystko w porządku". Dłuższe odpowiedzi, zawierające szczegóły dotyczące stanu zdrowia lub spraw życia osobistego (wszelkich nieszczęść lub sukcesów) poczytuje się za nietakt. Obserwowana u naszych studentów tendencja do rozszerzania odpowiedzi na tego typu pytania świadczy o braku umiejętności odróżniania formuł grzecznościowych (będących replikami stymulującymi rozmowę) od pytań mających na celu uzyskanie konkretnej informacji, jakie może zadawać lekarz lub inne osoby troszczące się o stan zdrowia chorego. Warto dodać, że pytania „Jak zdrowie?", „Jak samopoczucie?", „Co nowego?", „Co słychać?" zgodnie z regułą znajdują zastosowanie w sytuacjach symetrycznych. W sytuacjach asymetrycznych mogą je wypowiadać jedynie osoby o wyższym statusie społecznym lub starsze wiekiem w stosunku do współrozmówcy.

Najbardziej wyrazistym przejawem naruszenia norm etykiety językowej jest stosowanie przez naszych studentów replik, które stylistycznie kontrastują ze sobą. Taki dysonans najczęściej pojawia się przy użyciu przez naszych studentów słowa Здоро́во*!* 'Cześć!', 'Czołem!'. 'Serwus!'. Potoczne wyrażenie Здоро́во*!* (oraz jego wariant Здоро́в*!*) 'Cześć!', 'Czołem!' 'Serwus!', zgodnie z normą rosyjskiej etykiety językowej, ma znaczenie familiarne i rzadko jest stosowane w środowiskach inteligenckich. W wyjątkowych sytuacjach można je jedynie usłyszeć w żargonie studenckim, głównie w mowie studentów dla podkreślenia zawadiackiej, męskiej postawy. Należy dodać, że norma językowa całkowicie wyklucza stosowanie tego żargonizmu przez kobiety.

Przytoczone wyżej przykłady błędów popełnianych przez naszych studentów, świadczą o trudnościach związanych z posługiwaniem się wzorcowymi, gotowymi formułami zarówno w asymetrycznych, jak i symetrycznych sytuacjach komunikacyjnych. Postawienie studentom wymogu samodzielnego korygowania

popełnionego błędu oraz wyjaśnienia jego istoty okazało się skutecznym środkiem zapobiegawczym pozwalającym uniknąć szeregu nieprawidłowości w toku rozmowy mającej miejsce w konkretnej sytuacji, która zakłada użycie ściśle określonych formuł.

W pracy nad doskonaleniem prawidłowych nawyków w zakresie przestrzegania norm rosyjskiej etykiety językowej przez studentów rusycystyki za najbardziej skuteczne można uznać następujące procedury:

1) Prezentacja synonimicznych formuł, zgrupowanych tematycznie (powitanie, pożegnanie, prośba itp.), opatrzonych komentarzem informującym o ich odcieniach stylistycznych.

2) Opis sytuacji komunikacyjnej, w której znajduje zastosowanie określona formuła.

3) Prezentacja dialogów odzwierciedlających opisywane sytuacje komunikacyjne.

4) Wykonanie ćwiczeń utrwalających.

Celem podjętych przeze mnie zabiegów dydaktycznych było ukształtowanie umiejętności adekwatnego stosowania formuł etykiety językowej z uwzględnieniem: 1) sytuacji symetrycznych i niesymetrycznych, 2) sytuacji oficjalnych i nieoficjalnych, 3) stylu rozmowy.

Etykieta językowa realizuje się zarówno w formie werbalnej, jak i niewerbalnej. Uważam, że zapoznawanie studentów z zasadami stosowania języka somatycznego, na przykład przy powitaniu, jest nie mniej ważne niż poznanie zachowań czysto językowych. Należy zauważyć, że studenci wykazywali ogromne zainteresowanie najdrobniejszymi szczegółami dotyczącymi różnych niewerbalnych zachowań Rosjan w różnych sytuacjach komunikacyjnych. Stosowane przeze mnie procedury dydaktyczne zmierzające do poszerzania wiedzy studentów na temat komunikacji niewerbalnej wymagają szerszego omówienia. W niniejszym artykule zaznaczam jedynie, że pomocne w pracy ze studentami okazały się opracowania Josifa Prochorowa i Jurija Sternina (Prochorow, Sternin 2006), a także opracowania Natalii Formanowskiej (Formanowska 1984, 2008, 2009, 2010).

Wnioski

Podsumowując należy stwierdzić, że w rosyjskiej literaturze glottodydaktycznej problematyka kulturoznawstwa jako istotnego składnika kształcenia językowego jest szczegółowo analizowana zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i praktycznym. Ma to istotne znaczenie dla metodyki nauczania języka rosyjskiego na studiach rusycystycznych. Uwzględnienie na zajęciach z praktycznej nauki języka rosyjskiego elementów wiedzy kulturoznawczej pozwala nie tylko zapoznać studentów z realiami kulturowymi i obyczajowymi Rosjan, ale również pozwala przygotować studentów do skutecznej komunikacji międzykulturowej, polegającej na takim prowadzeniu rozmowy, która nie będzie urażać uczuć i godności osobistej rozmówców reprezentujących obcą kulturę.

Bibliografia

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. (1990). *Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Методическое руководство*. Москва: Изд-во „Русский язык".

Гальскова Н.Д., Гез Н.И. (2009). *Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методик*. Москва: Издательский центр „Академия".

Гольдин В.Е. (1983). *Речь и этикет*, Москва: Изд-во „Просвещение".

Гольдин В.Е. (2009). *Этикет и речь*, Москва: Изд-во „Либроком".

Гудков Д. Б. (2003). *Теория и практика межкультурной коммуникации*. Москва: Изд-во „Гнозис".

Ипполитова Н.А., Князева О.Ю., Савова М.Р. (2008). *Русский язык и культура речи, под ред*. Н.А. Ипполитовой, Москва: Изд-во „Проспект".

Караулов Ю.Н. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Изд-во „Наука".

Московкин Л.И., Щукин А.Н. (2010). *Хрестоматия по методике преподавания русского языка как иностранного*. Москва: Изд-во „Русский язык".

Пассов Е.И. (2000). *Коммуникативное иноязычное образование как развитие индивидуальности в диалоге культур (Доклад на IX Международном конгрессе МАПРЯЛ в Братиславе).* (В:) *Русский язык в центре Европы*. том 2. Банска Быстрица: Ассоциация русистов Словакии, с. 17–27.

Прохоров Ю.Е., Стернин И.А. (2006). *Русские: коммуникативное поведение,* Москва: Изд-во „Флинта": „Наука".

Тер-Минасова С.Г. (2004). *Язык и межкультурная коммуникация*, Москва: Изд-во МГУ.

Формановская Н.И. (2010). *Культура общения и речевого поведения*, Москва: Изд-во „ИКАР".

Формановская Н.И. (2008). *Русский речевой этикет: Лингвистический и методический аспекты*, Москва: Издательство ЛКИ.

Формановская Н.И. (2009). *Речевой этикет в русском общении. Теория и практика*, Москва: Издательство ВК.

Формановская Н.И. (1984). *Употребление русского речевого этикета*, Москва: Изд-во „Русский язык".

Щукин А.Н. (2003). *Методика преподавания русского языка как иностранного*, Москва: Изд-во „Высшая школа".

Wiereszczagin J., Kostomarow W. (1977). *Lingworealioznawstwo a nauczanie języka rosyjskiego cudzoziemców.* W: *Elementy realioznawcze i literackie nauczania języka rosyjskiego*, S. Siatkowskiego (red.). Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

The Cultural Science Aspect in the Language Education of Russian Philology Students (in the Light of Russian Glottodidactic Literature and in Practical Teaching of Russian Language Etiquette)

Abstract

The author of the article, on the basis of works of Russian glottodidactic specialists and cultural scientists, discusses the main aspects of preparing Russian philology students for adequate participating in intercultural communication. She points out the necessity of forming not only the mechanisms of communicative act but also the so-called intercultural communicative competence. This competence assumes the knowledge of cultural facts and norms regulating communication in a given language. Introducing cultural knowledge into foreign language teaching makes it possible to accomplish educational aims and forming students' personality. In the final part of the article, the author presents her experience in forming the intercultural science competence in the sphere of language etiquette in students of the Pedagogical University in Cracow.

Key words: intercultural communicative competence, language etiquette, culture, tradition, educational aims, forming personality